

Marcin Gabryś

Uniwersytet Jagielloński

 0000-0001-7950-2385

Kanada jako mocarstwo selektywne w okresie rządów Justina Trudeau (2015–2022)

Abstrakt

Punktem wyjścia artykułu jest założenie, że po zakończeniu zimnej wojny główne teorie opisujące międzynarodową pozycję Kanady przestały właściwie opisywać rolę i znaczenie międzynarodowe tego kraju. Konieczne stało się więc wprowadzenie nowego podejścia – mocarstwowości selektywnej (*selective power*). Artykuł opisuje jej główne założenia, przede wszystkim wysoką selektywność i hierarchizację pól aktywności międzynarodowej Kanady oraz fakt, że polityka zagraniczna tego kraju jest w coraz większym stopniu zorientowana do wewnątrz, oparta na twardych interesach, racjonalna i pragmatyczna, w której liczy się kalkulacja zysków i strat. Takie cechy są względnie stałe i oderwane od linii politycznej aktualnie sprawującej władzę partii. W kolejnej części artykułu teoria mocarstwowości selektywnej została wykorzystana do zbadania międzynarodowej aktywności Kanady pod rządami Justina Trudeau na wybranych przykładach, w tym w ramach polityki klimatycznej i energetycznej.

Słowa kluczowe: Kanada, polityka zagraniczna, Justin Trudeau, mocarstwowość, mocarstwo selektywne

Wstęp

W XXI wieku pozycja międzynarodowa Kanady i jej działania na arenie międzynarodowej nadal pozostają tematem niszowym¹. W dalszym ciągu dominuje też ujęcie, w którym Kanada traktowana jest jako średnie mocarstwo (*middle*

¹ Zainteresowani tą tematyką są przede wszystkim naukowcy kanadyjscy (okresowo również amerykańscy i brytyjscy), choć od kilku lat prowadzone są również badania na gruncie polskim. Więcej w: Marcin Gabryś, Magdalena Marczuk-Karbownik, Tomasz

power)². Zgodnie z tym podejściem kraj ten ze względu na ograniczony potencjał i lokalizację w specyficznym środowisku zewnętrznym, definiowanym przede wszystkim przez sąsiedztwo z supermocarstwem (Stany Zjednoczone), odgrywa relatywnie niewielką rolę w stosunkach międzynarodowych, która koncentruje się na byciu stabilizatorem porządku światowego, wspieraniu instytucji multilateralnych oraz działań rozjemczych (m.in. *peacekeeping*)³. Takie spojrzenie wydaje się jednak mieć coraz bardziej ograniczoną zdolność eksplanacyjną. Wynika to zarówno z przemian środowiska międzynarodowego po zakończeniu zimnej wojny (Kanada nie jest już „w środku” zantagonizowanych mocarstw), jak i zmian w praktyce zachowania na arenie międzynarodowej (Kanada nie zachowuje się jak średnie mocarstwo, co jest widoczne m.in. w braku aktywności w misjach pokojowych, o czym piszę w dalszej części artykułu)⁴. Ponowne, wnikliwe i systematyczne analizy pozycji i roli międzynarodowej Kanady, dokonywane już nie w kontekście historycznym, ale współczesnym i uwzględniające zarówno działania skoncentrowane na sposobie wspierania przez Kanadę określonych wartości społecznych czy przeciwdziałaniu kryzysom humanitarnym, jak również na aktywność w zakresie handlu czy bezpieczeństwa międzynarodowego muszą rozpoznawać nowe postawy, sposoby i miejsca działania, jakie kolejne rządy kanadyjskie wybierały w celu realizacji swoich interesów. Prowadzone w ten sposób badania pozwalają wyciągać szereg wniosków podważających funkcjonujące stereotypy oraz tradycyjne spojrzenia na miejsce Kanady na arenie międzynarodowej. Jedną z takich relatywnie nowych koncepcji jest teoria mocarstwowości selektywnej, która pozwala na świeże spojrzenie na działania Kanady w XXI wieku⁵. Jej podstawowe założenia przedstawione zostały poniżej.

Soroka, *Międzynarodowa pozycja Kanady 2006–2018*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2018, s. 7–8.

² Dzieje się tak pomimo wprowadzania różnorodnych perspektyw. Więcej na temat głównych teorii dotyczących pozycji Kanady w stosunkach międzynarodowych w: Marcin Gabryś, Tomasz Soroka, *Canada as a Selective Power. Canada's Role and International Position after 1989*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2017, s. 19–58.

³ Por. Nik Hynek, David Bosold (red.), *Canada's Foreign and Security Policy: Soft and Hard Strategies of a Middle Power*, OUP Canada, Toronto 2010.

⁴ Por. Jozef Batora, *The Diplomacy of a Middle Power: Innovation and Its Limits*, [w:] Nik Hynek, David Bosold (red.), *Canada's Foreign and Security Policy: Soft and Hard Strategies of a Middle Power*, OUP Canada, Toronto 2010; Jennifer M. Welsh, *Canada and the World: Beyond Middle Power*, [w:] John C. Courtney, David E. Smith (red.), *The Oxford Handbook of Canadian Politics*, Oxford University Press, New York 2010.

⁵ Teoria została szczegółowo opisana w książce Marcin Gabryś, Tomasz Soroka, *op. cit.*, s. 59–76.

Mocarstwo selektywne – ramy teoretyczne

Po pierwsze mocarstwo selektywne to państwo zdolne do działań globalnych w ograniczonej liczbie obszarów w relacjach zewnętrznych. Mniejszy potencjał, w porównaniu do uniwersalnych mocarstw, wymusza wybór i koncentrację na niewielkiej liczbie sfer aktywności. Obszary działalności są więc wybierane w sposób świadomy, a wybór jest uwarunkowany konkretną sytuacją geopolityczną i może się zmieniać na przestrzeni lat. Za każdym razem są to jednak dziedziny, w których pozycja mocarstwa selektywnego jest uznawana i rozpoznawana przez innych aktorów. Co więcej, pozostałe polityki zewnętrzne i wewnętrzne uruchamiane przez takie państwo są uzależnione od wybranych obszarów priorytetowych.

Takie postępowanie związane jest kolejnym założeniem teorii mocarstwo-wości selektywnej, czyli ogólnym dążeniem do oszczędzania dostępnych zasobów. Wybory sfer aktywności dokonywane są w pierwszej kolejności w oparciu o obliczenia potencjalnych zysków i strat, przede wszystkim w ramach rachunku ekonomicznego. Te zbyt kosztowne mogą zostać porzucone, nawet jeśli społeczność międzynarodowa nie będzie sympatyzować z takimi posunięciami. Dzieje się tak dlatego, że interes ekonomiczny wygrywa nawet w sytuacji, gdy jego realizacja stoi w sprzeczności z dotychczas uznawanymi za preferowane sposobami postępowania. Mocarstwo selektywne jest bowiem gotowe do poświęcenia swojej dotychczasowej reputacji międzynarodowej. Aby jednak ograniczyć uszczerbek na prestiżu i inne straty związane z takim wyborem, mocarstwo selektywne wykorzystuje cały arsenał możliwości budowania pozytywnego wizerunku państwa w otoczeniu międzynarodowym. Decyzje opakowywane są również starannie przygotowaną retoryką, która nierzadko ma na celu ukrycie prawdziwych przesłanek stojących za dokonaniem wyborem.

Po trzecie, polityka zagraniczna mocarstwa selektywnego jest silnie zorientowana na osiągnięcie wyników. Stąd poza ograniczeniem liczby priorytetów, przy ich wyborze preferowane są te pozwalające na realizację zarówno zasad oszczędności, jak i wydajności i skuteczności. Ograniczany jest idealizm i „misyjność” w działaniu – cechy charakterystyczne dla średnich mocarstw – na rzecz racjonalności kosztowej i pragmatyzmu. W istocie sam proces selekcji prowadzi do bardziej egoistycznych wyborów, bo mocarstwo selektywne niechętnie angażuje się w problemy, które pociągają za sobą połączenie wysokiego ryzyka, wysokich kosztów i niskiego prawdopodobieństwa szybkiego osiągnięcia sukcesu. Nie oznacza to, że mocarstwo selektywne nie broni uniwersalnych i uznawanych za kluczowe wartości – a jedynie, że przywództwo mocarstwa selektywnego i związane z nim działania uruchamiane są jedynie wtedy, gdy analiza wykaże, że nie dojdzie do nadużywania własnych zasobów. Mocarstwo

selektywne może świadomie zawężać swoje aktywne zaangażowanie do niewielkiej liczby sfer i elastycznie dostosowywać swój stopień zaangażowania w pozostałe projekty.

Kanada jako mocarstwo selektywne w czasie rządów Justina Trudeau

Przeprowadzone do tej pory badania roli i pozycji międzynarodowej Kanady przy wykorzystaniu teorii mocarstwowości selektywnej wyraźnie wskazują, że od czasu zakończenia zimnej wojny Ottawa bardzo świadomie wybierała obszary aktywności i zakres zaangażowania międzynarodowego, zrywając z mitem państwa, które nie kieruje się interesami i swoją rolę w świecie ogranicza do promocji „wartości kanadyjskich”⁶. Co więcej, wyraźnie też zarysowywane są obszary specjalizacji Kanady, którymi pozostają kwestie związane ze wspieraniem stabilności systemu międzynarodowego i jego kluczowych elementów gospodarczych, przede wszystkim opartej na zasadach wolnego handlu wymiany międzynarodowej (zarówno ze Stanami Zjednoczonymi, jak i innymi partnerami), przy jednoczesnym dążeniu do maksymalizacji możliwości związanych z „monetyzacją” posiadanych zasobów⁷. Niezależnie od cech indywidualnych poszczególnych premierów kluczowe elementy ekonomiczne pozostają względnie stałe i są odebrane od linii politycznej aktualnie sprawującej władzę partii. Ta niezmiennosc jest również widoczna, wbrew pewnym różnicom – szczególnie tym o charakterze retorycznym – w okresie rządów premiera Justina Trudeau. Poniżej znajduje się przegląd kluczowych elementów polityki zagranicznej Kanady w latach 2015–2022 przez pryzmat teorii mocarstwa selektywnego.

Pierwsza kampania wyborcza toczona przez Partię Liberalną pod wodzą Justina Trudeau latem i jesienią 2015 roku skupiona była na obietnicach odejścia od polityki uprawianej przez poprzednika – konserwatysty Stephena Harpera sprawującego funkcję premiera od 2006 roku. Zapowiadana w haśle wyborczym „prawdziwa zmiana” (*Real Change Now*)⁸ odwoływała się między innymi

⁶ Paul Chapin, George Petrolekas, *The Strategic Outlook for Canada*, Conference of Defence Associations Institute 2012, s. 11, <http://cdainstitute.ca/images/vimypaper2012.pdf> (dostęp 9.03.2023). Na temat źródła i znaczenia terminu „wartości kanadyjskie” (*Canadian values*) zob.: Steve Lee, *Canadian values in Canadian foreign policy*, „Canadian Foreign Policy Journal” 2002, Vol. 10, No. 1, s. 1–9.

⁷ Marcin Gabryś, Tomasz Soroka, *op. cit.*, s. 275–279; Marcin Gabryś, Magdalena Marczyk-Karbownik, Tomasz Soroka, *op. cit.*, s. 108–110.

⁸ Liberal Party of Canada, *A New Plan for a Strong Middle Class*, 2015, https://www.poltext.org/sites/poltext.org/files/plateformesV2/Canada/CAN_PL_2015_LIB_en.pdf (dostęp 9.03.2023).

do powrotu do zaangażowania w wydarzenia międzynarodowe zgodnie z zakorzenioną od okresu po II wojnie światowej ideą liberalnego internacjonalizmu⁹. Liberalowie aktywnie promowali więc w przestrzeni publicznej, w tym wśród potencjalnych wyborców, szereg wartości, m.in. otwartość, tolerancję, prawa człowieka, zwłaszcza równość płci i prawa mniejszości, a także multilateralizm. W tej ostatniej kwestii obiecywali znaczące zwiększenie udziału w organizacjach globalnych, zwłaszcza ONZ, co miało symbolizować powrót do konstruktywnego i efektywnego zaangażowania w społeczność międzynarodową. Politycy Partii Liberalnej kreowali obraz Kanady jako kraju zaangażowanego, który pomaga rozwiązywać palące problemy globalne i przyczynia się do budowy bardziej pokojowego i dostatniego świata. Kanada miała stać się światowym liderem w walce z kryzysem klimatycznym i kryzysami uchodźczymi, a także wyznaczać standardy w pomocy zagranicznej¹⁰.

Po wygranych wyborach, symbolami pierwszych miesięcy rządów Trudeau stało się przyjęcie ponad 25 tysięcy uchodźców z ogarniętej wojną Syrii¹¹, jak również włączenie w obrady 21 Konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu (United Nations Climate Change Conference), które zaowocowały wypracowaniem nowego globalnego układu klimatycznego, czyli Porozumienia paryskiego¹². W 2016 roku minister spraw zagranicznych Stéphane Dion ogłosił „doktrynę odpowiedzialnych przekonań”, czyli próbę łączenia idealizmu z realizmem i pragmatyzmem w polityce zagranicznej¹³. Takie działania wzmocniły pozytywny obraz Kanady za granicą, określanej nawet „ulubionym krajem świata”¹⁴. Wizerunek ten był oparty na wyjątkowo dużej popularności Justina Trudeau i wspierany przez niewykorzystywaną wcześniej w Kanadzie strategię komunikacyjną, m.in. poprzez media społecznościowe. Choć po ponad siedmiu latach zainteresowanie Kanadą na świecie zmniejszyło się, a wizerunek premiera nadszarpnęły liczne skandale, to znacznie

⁹ Szerzej na temat założeń liberalnego internacjonalizmu w: David Carment, Richard Nimijean, *Assessing Canada's Liberal Internationalism: Where is Canada Headed on the Global Stage?*, [w:] Marcin Gabryś, Magdalena Marczuk-Karbownik, Magdalena Paluszkiwicz-Misiaczek (red.), *Canadian Political, Social and Historical (Re)visions in the 20th and 21st Centuries*, Peter Lang, Berlin 2020, s. 13–44; Roland Paris, *Are Canadians still liberal internationalists? Foreign policy and public opinion in the Harper era*, „International Journal” 2014, Vol. 69, No. 3, s. 274–307.

¹⁰ Marcin Gabryś, Magdalena Marczuk-Karbownik, Tomasz Soroka, *op. cit.*, s. 66.

¹¹ *Ibidem*, s. 89.

¹² Marcin Gabryś, Tomasz Soroka, *op. cit.*, s. 244–245.

¹³ Marcin Gabryś, Magdalena Marczuk-Karbownik, Tomasz Soroka, *op. cit.*, s. 67–69.

¹⁴ Określenie odwołuje się do tytułu reporterskiej książki Katarzyny Wężyk, *Kanada. Ulu-biony kraj świata*, Agora, Warszawa 2017.

łagodniejszy i bardziej koncyliacyjny ton nadal stanowi fundament międzynarodowej marki Kanady (*brand Canada*)¹⁵.

Niemniej jednak nakreślony niezwykle szeroko plan zmian nigdy nie został w pełni wprowadzony w życie. Obserwatorzy w kolejnych latach odnotowywali szereg niezrealizowanych obietnic i działań sprzecznych z deklaracjami¹⁶. Tak było m.in. z reaktywacją udziału Kanady w misjach pokojowych¹⁷ czy wzrostem nakładów na pomoc rozwojową¹⁸. Również skala zaangażowania w ogłoszoną w 2017 roku feministyczną politykę zagraniczną pozostawała ograniczona¹⁹. Ottawa nie zdecydowała się również na zerwanie kontraktu na sprzedaż lekkich transporterów opancerzonych do Arabii Saudyjskiej i nadal prowadziła handel bronią z krajami o złej lub bardzo złej reputacji w zakresie poszanowania praw człowieka²⁰. Szereg wątpliwości budziła również polityka wobec Chin, w związku z łamaniem praw człowieka w tym kraju²¹. Coraz wyraźniejsza

¹⁵ Szerzej zob. Richard Nimijean, *The Politics of Branding Canada: The International-domestic Nexus and the Rethinking of Canada's Place in the World*, „Mexican Journal of Canadian Studies” 2006, Vol. 11, s. 67–85; Alex Marland, Richard Nimijean, *Rebranding Brand Trudeau*, [w:] David Carment, Richard Nimijean (red.), *Political Turmoil in a Tumultuous World: Canada Among Nations 2020*, Springer International Publishing, Cham 2021, s. 55–76.

¹⁶ W internecie znajduje się strona śledząca stopień realizacji obietnic premiera Trudeau: *Polimeter Justin Trudeau*, 2022, <https://www.polimeter.org/en/www.polimeter.org> (dostęp 15.01.2023).

¹⁷ W okresie rządów Trudeau poziom zaangażowania Kanady w misje pokojowe ONZ sięgnął najniższego poziomu w historii. 31 października 2022 roku na misjach ONZ było tylko 59 peacekeeperów z Kanady. United Nations Peacekeeping, *Troop and Police Contributors*, 2023, <https://peacekeeping.un.org/en/troop-and-police-contributors> (dostęp 31.01.2023); Marcin Gabryś, Magdalena Marczuk-Karbownik, Tomasz Soroka, *op. cit.*, s. 81.

¹⁸ Według rankingu OECD w 2021 roku wydatki Kanady na pomoc rozwojową osiągnęły poziom z 2011 roku, co dało Kanadzie 13. miejsce wśród członków tej organizacji. Hunter McGill, *Canadian Foreign aid Has Gone Up, but Still Falls Short*, 2.06.2022, <https://www.mcleodgroup.ca/2022/06/canadian-foreign-aid-has-gone-up-but-still-falls-short/> (dostęp 15.01.2023); OECD-DAC, *ODA Levels in 2021 – Preliminary data*, 2022, <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-standards/ODA-2021-summary.pdf> (dostęp 15.01.2023).

¹⁹ Tomasz Soroka, *Feminism and Gender Equality in Justin Trudeau's Foreign Policy*, [w:] Marcin Gabryś, Magdalena Marczuk-Karbownik, Magdalena Paluszkiewicz-Misiaczek (red.), *Canadian Political, Social and Historical (Re)visions in the 20th and 21st Centuries*, Peter Lang, Berlin 2020, s. 57–58.

²⁰ Srdjan Vucetic, *A Nation of Feminist Arms Dealers? Canada and Military Exports*, „International Journal: Canada's Journal of Global Policy Analysis” 2017, Vol. 72, No. 4, s. 503–519.

²¹ Duane Bratt, *Stuck in the Middle with You: Canada-China Relations in the Era of U.S.-China Clashes*, [w:] David Carment, Richard Nimijean (red.), *Political Turmoil in*

rozbieżność między retoryką a faktycznymi działaniami nadszarpnęła także zaufanie do Ottawy w środowisku międzynarodowym²². Z pewnością nie wzmocniło to pozycji Kanady w wyborach na niestałego członka Rady Bezpieczeństwa ONZ w 2020 roku. Kanada poniosła w nich drugą z rzędu porażkę, a Justin Trudeau, podobnie jak dekadę wcześniej Stephen Harper, znalazł się w ogniu krytyki²³.

Wskazane powyżej działania (lub ich brak) stanowią podstawę konsensusu wśród badaczy wskazujących na kontynuację przez kolejne rządy Trudeau kluczowych elementów polityki zagranicznej swojego poprzednika²⁴. Wśród analityków nie ma jednak zgody, jeśli chodzi o przyczynę takiego stanu rzeczy. Teoria mocarstwowości selektywnej znacząco pomaga zrozumieć mechanizmy, które leżą u fundamentów tych podobieństw. Przede wszystkim jednym z jej podstawowych założeń jest zwrócenie uwagi na pierwszoplanowe znaczenie elementów o charakterze gospodarczym w formułowaniu polityki zagranicznej, w tym ograniczeniu aktywności do kluczowych obszarów i ograniczenia innych wydatków²⁵.

Podstawa, na której oparty jest kanadyjski dobrobyt, co jest powtarzane przez wszystkich premierów po 1989 roku, to założenie, że Kanada to „państwo handlujące” (*trading nation*). Pod tym pojęciem kryje się promowanie (neo)liberalnego podejścia do handlu międzynarodowego, zarówno na poziomie bilateralnym, jak i multilateralnym. Nic więc dziwnego, że gdy w listopadzie 2016 roku Amerykanie wybrali na prezydenta Donalda Trumpa, który kwestionował podstawy dotychczasowego porządku międzynarodowego, Trudeau zdecydował o maksymalnej koncentracji sił i środków na kwestiach dwustronnych, w tym utrzymaniu dostępu do amerykańskiego rynku²⁶. Zmiana sytuacji międzynarodowej zakończyła również krótką karierę ministra

a Tumultuous World, Springer International Publishing, Cham 2021, Canada and International Affairs, s. 273–294; Preston Lim, *Sino-Canadian Relations in the age of Justin Trudeau*, „Canadian Foreign Policy Journal” 2020, Vol. 26, No. 1, s. 25–40.

²² Marcin Gabryś, Magdalena Marczuk-Karbownik, Tomasz Soroka, *op. cit.*, s. 81.

²³ Ostatecznie Kanada przegrała z Norwegią i Irlandią. Leyland Cecco, *Canada's Failed UN Security Council Bid Exposes Trudeau's „Dilettante” Foreign Policy*, „The Guardian”, 18.06.2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/jun/18/canada-loses-bid-un-security-council-seat-justin-trudeau> (dostęp 15.01.2023).

²⁴ David Carment, Richard Nimijean, *op. cit.*, s. 32–33, 37–38; Alex Marland, Richard Nimijean, *op. cit.*

²⁵ Zorientowany ekonomicznie kierunek polityki zagranicznej Kanady jest stale obecny od zakończenia II wojny światowej, a jeszcze wyraźniej widoczny od 1989 roku. Zob. Marcin Gabryś, Tomasz Soroka, *op. cit.*, s. 78–88.

²⁶ Tomasz Soroka, *Relacje gospodarcze Kanady z USA w obliczu prezydentury Donalda Trumpa*, [w:] Jan Misiuna, Małgorzata Molęda-Zdziech, Sabina Łubiarz (red.),

Diona, a jego obowiązki przejęła Chrystia Freeland, która miała doświadczenie w negocjacjach handlowych i szereg kontaktów na szczeblach politycznych w USA²⁷. Ottawa postawiła się w roli kluczowego obrońcy porządku międzynarodowego, a Freeland akcentowała konieczność obrony instytucji i norm międzynarodowych, przeciwstawiania współpracy międzynarodowej izolacjonizmowi i rosnącemu w krajach zachodnich populizmowi, który uwidacznia się w umniejszeniu znaczenia demokracji czy rządów prawa²⁸.

W praktyce, broniony porządek służył realizacji kanadyjskich interesów i warunkował dobrobyt i wzrost gospodarczy. W podstawowym interesie Kanady leżało i nadal pozostaje bowiem utrzymanie otwartości granicy, ograniczenie dążeń protekcyjnych, nastrojów nacjonalistycznych czy izolacjonistycznych w USA. Dlatego negocjacje w sprawie zastępującego krytykowany przez prezydenta Trumpa układ NAFTA porozumienia handlowego z USA i Meksykiem (Canada-United States-Mexico Agreement, CUSMA) zdominowały politykę zagraniczną Kanady na długie miesiące aż do jego wejścia w życie w 2020 roku. Rozmowy okazały się niezwykle trudne, a w ich czasie ujawniło się szereg napięć, zarówno o podłożu ekonomicznym, jak i ideologicznym, a niekiedy również związanych z osobistą niechęcią między przywódcą Kanady i Stanów Zjednoczonych²⁹. Zależność gospodarki Kanady od USA, sięgająca 85%, przy relatywnie dużo mniej znaczącym udziale Kanady w amerykańskim PKB, powodowała, że strategia negocjacyjna Ottawy była od początku nastawiona na konieczność dokonania szeregu koncesji na rzecz swojego sąsiada. W czasie rozmów Kanada pragmatycznie zrezygnowała więc z poruszania tak antagonizujących kwestii, jak uchodźcy, imigracja, zmiana klimatu czy ochrona środowiska, skupiając się na kwestiach czysto handlowych³⁰. Ponieważ zagrożony był interes i dobrobyt Kanadyjczyków, to dyplomacja oparta na wartościach musiała ustępować, w szczególności, gdy jej

Amerykańskie wybory prezydenckie w erze postprawdy: aktorzy, strategie, konteksty, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2017, s. 49–69.

²⁷ Chrystia Freeland: *A Timeline of a Life Full of Accomplishments*, „Toronto Star”, 18.08.2020, <https://www.thestar.com/politics/federal/2020/08/18/chrystia-freeland-a-timeline-of-a-life-full-of-accomplishments.html> (dostęp 15.01.2023).

²⁸ Chrystia Freeland, *Address by Minister Freeland when Receiving Foreign Policy's Diplomat of the Year Award*, 14.06.2018, <https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2018/06/address-by-minister-freeland-when-receiving-foreign-policys-diplomat-of-the-year-award.html> (dostęp 31.01.2023).

²⁹ Tomasz Soroka, *Verbal Aggression Between Allies: Canada in Donald Trump's Trade War Rhetoric*, „Politeja” 2021, Vol. 18, nr 6(75), s. 95–118.

³⁰ Nie powodowało to, jednakże, zawsze biernej postawy Kanady – rząd Trudeau wprowadzał m.in. karne cła w reakcji na posunięcia administracji prezydenta Trumpa. Ian Austen, *Trade War and Canadian Pride Mix in Retaliatory Tariffs Against U.S.*, „The

kontynuowanie wiązałyby się ze znaczącymi kosztami³¹. Zarysowany powyżej sposób działania dyplomacji kanadyjskiej w erze Donalda Trumpa nie zmienił się znacząco po wyborze Joe Bidena i zmianie administracji. Widać to m.in. w czasie wprowadzania ustawy o odbudowie gospodarki USA z 2022 roku, w której zapisach promujących firmy amerykańskie Ottawa próbowała wprowadzić wyjątek dla przedsiębiorstw z Kanady³².

Przywódcy Kanady wiedząc, że nie mogą pozwolić sobie na alienację USA, starają się ograniczyć ryzyko i wzmocnić stabilność gospodarki poprzez działania zwiększające dostęp do innych rynków na świecie³³. W tym zakresie Trudeau kontynuował działania swojego poprzednika, a minister Freeland osobiście doprowadziła do sfinalizowania rozpoczętych przez Harpera negocjacji porozumienia handlowego z Unią Europejską (Comprehensive Economy and Trade Agreement, CETA). W 2018 roku Ottawa przystąpiła też do Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership z Australią, Brunei, Chile, Japonią, Malezją, Meksykiem, Nową Zelandią, Peru, Singapurem i Wietnamem³⁴. Kanada prowadziła, też rozmowy, nieudane, o układzie wolnohandlowym z Chinami, a liberałowie nie mieli też problemów z podpisywaniem umów gospodarczych z państwami naruszającymi prawa człowieka i standardy demokracji (m.in. z Kamerunem, Senegalem, Mali czy Wybrzeżem Kości Słoniowej)³⁵.

Takich przykładów wysuwania na pierwszy plan interesów ekonomicznych można wymienić więcej – z jednej strony Kanada wprowadziła sankcje przeciwko politykom naruszającym prawa człowieka z takich krajów jak Arabia Saudyjska, Wenezuela, Myanmar czy Sudan, a z drugiej utrzymywała kontakty

New York Times”, 30.06.2018, <https://www.nytimes.com/2018/06/30/business/canada-day-tariffs-trade.html> (dostęp 20.01.2023).

³¹ Ottawa w pewnym momencie rozmów była gotowa do poświęcenia interesów Meksyku, aby dopiąć porozumienie handlowe z USA. Marcin Gabryś, Magdalena Marczyk-Karbownik, Tomasz Soroka, *op. cit.*, s. 104.

³² Marisa Beck, *Responding to the Inflation Reduction Act: Canada's Options*, 2.11.2022, <https://climateinstitute.ca/inflation-reduction-act-what-are-canadas-options/> (dostęp 26.01.2023).

³³ Tylko Stephen Harper zawarł 40 tego typu porozumień; Marcin Gabryś, Magdalena Marczyk-Karbownik, Tomasz Soroka, *op. cit.*, s. 107.

³⁴ Government of Canada, *About the Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership*, 2022, https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/cptpp-ptpgp/backgrounder-document_information.aspx?lang=eng (dostęp 15.01.2023).

³⁵ Government of Canada, *Trade and Investment Agreements*, 7.06.2022, <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/index.aspx?lang=eng> (dostęp 26.01.2023).

handlowe z tymi państwami³⁶. Ottawa w zakresie polityki opartej na wartościach działała bowiem w taki sposób, aby uniknąć ponoszenia zbyt dużych kosztów finansowych swoich działań. Choć w 2017 roku parlament Kanady uchwalił Justice for Victims of Corrupt Foreign Officials Act, odpowiednik tzw. ustawy Magnitskiego³⁷, który wprowadził możliwość zamrożenia aktywów i zakazu wjazdu dla członków reżimów naruszających prawa człowieka, to skala jego oddziaływania pozostaje bardzo ograniczona (poniżej 100 osób)³⁸. Po napaści Rosji na Ukrainę w lutym 2022 roku Ottawa znacząco rozbudowuje te sankcje, ale głośne wstrzymanie importu ropy naftowej od Moskwy nie miało żadnego praktycznego znaczenia, wobec niemal nieistniejącego handlu tym surowcem między oboma krajami³⁹. Gdy jednak w grę weszły interesy gospodarcze, w lipcu 2022 roku rząd federalny podjął kontrowersyjną decyzję o dokonaniu wyłomu we wprowadzonych kilka miesięcy wcześniej sankcjach wobec Moskwy i zwrocie rosyjskich turbin gazowych używanych w gazociągu Nord Stream, które były naprawiane w zakładzie w Montrealu⁴⁰.

³⁶ Do pewnego stopnia zapowiadał to już minister Dion, wskazując, że ze względów finansowych niezbędna jest „wybiórczość” w podejmowanych działaniach; Marcin Gabryś, Tomasz Soroka, *op. cit.*, s. 226.

³⁷ W 2012 roku Kongres Stanów Zjednoczonych uchwalił ustawę Russia and Moldova Jackson–Vanik Repeal and Sergei Magnitsky Rule of Law Accountability Act, zwaną ustawą Magnitskiego na cześć zmarłego w 2009 roku w więzieniu opozycyjnego rosyjskiego prawnika Siergieja Leonidowicza Magnitskiego. Wprowadziła ona możliwość wprowadzania sankcji przeciw rosyjskim funkcjonariuszom rządowym współodpowiedzialnym za śmierć adwokata, a także innym urzędnikom podejrzanym o łamanie praw człowieka. Po czterech latach rozszerzono działanie tego prawa pozwalając na nakładanie sankcji na zagranicznych urzędników państwowych zamieszanych w łamanie praw człowieka w dowolnym miejscu na świecie. Szerzej zob. Tom Firestone, Karry Contini, *The Global Magnitsky Act*, „Criminal Law Forum” 2018, Vol. 29, s. 617–628.

³⁸ Steven Chase, *After Much Fanfare, Canada Has Hardly Used the Sergei Magnitsky Law to Target Human-rights Abusers*, „The Globe and Mail”, 24.11.2022, <https://www.theglobeandmail.com/politics/article-magnitsky-law-canada-sanctions/> (dostęp 31.01.2023).

³⁹ Global Affairs Canada, *Canadian Sanctions Related to Russia*, 18.01.2023, https://www.international.gc.ca/world-monde/international_relations-relations_internationales/sanctions/russia-russie.aspx?lang=eng (dostęp 31.01.2023); Meghan Potkins, „Finish the Symbolic Move, Go All the Way”: Canada’s Ban on Russian Crude Oil Will Be Expanded, „Financial Post”, 10.03.2022, <https://financialpost.com/commodities/energy/oil-gas/finish-the-symbolic-move-go-all-the-way-canadas-ban-on-russian-crude-oil-could-be-expanded> (dostęp 31.01.2023).

⁴⁰ Christian Leuprecht, Shuvaloy Majumdar, *Opinion: Canada is Allowing Russia’s Energy Blackmail to Win the Day in Europe*, „The Globe and Mail”, 18.07.2022, <https://www.theglobeandmail.com/opinion/article-canada-is-allowing-russias-energy-blackmail-to-win-the-day-in-europe/> (dostęp 31.01.2023).

To ewidentny przykład selektywnego działania w imię interesów ekonomicznych, w tym przyszłych umów handlowych z Niemcami⁴¹.

Kanada po 2015 roku kontynuuje też wykorzystywanie gospodarczo szeregu cech społeczno-kulturowych. Premier Trudeau zreklamował swój kraj na szczycie w Davos wskazując, że zróżnicowanie społeczne i wynikająca z niego kreatywność i przedsiębiorczość Kanadyjczyków w połączeniu ze względną stabilnością polityczną i gospodarczą tworzyło wyróżnik i nową przewagę konkurencyjną Kanady⁴². Szczególnie na tle sąsiada z południa, który w okresie prezydentury Donalda Trumpa otaczała opinia coraz większej nieprzewidywalności. Kanada widziała swoją szansę na przełożenie sytuacji wewnętrznej na zyski ekonomiczne, czego przykładem jest przyciąganie tych zagranicznych uczniów i studentów, którzy albo zostali wystraszeni przez sytuację w USA, albo nie mogli wjechać do tego kraju⁴³. Analizując politykę imigracyjną trudno uciec od konstatacji, że u jej fundamentów leży interes ekonomiczny Kanady⁴⁴. Eksperti wskazują, że niedawna deklaracja podniesienia w najbliższych latach limitu imigrantów do 500 tysięcy rocznie jest niezbędna, aby utrzymać konkurencyjność gospodarki i szybko wypełnić luki demograficzne i niedobory na rynku pracy⁴⁵. Takie „monetyzowanie” zasobów ludzkich jest częścią szerszej strategii wykorzystywanej w stosunkach międzynarodowych przez Ottawę. O tym jednak rząd Trudeau stara się nie mówić otwarcie i ma tendencję ukrywania powodów ekonomicznych używając retoryki odwołującej się do wartości. Humanitaryzm jako motyw polityki imigracyjnej i uchodźczej jest silnie popierany przez społeczeństwo kanadyjskie, co jest zreklamowane

⁴¹ Dorota Kalinowska-Bartosewicz, *Kanada robi „wyjątek obudowany hipokryzją” ws. sankcji na Rosję. „Kwestie moralne ustąpiły twardym interesom”*, TOK FM, 13.07.2022, <https://www.tokfm.pl/Tokfm/7,103086,28680166,kanada-mimo-sankcji-wysyla-turbine-do-rosji-kwestie-moralne.html> (dostęp 31.01.2023).

⁴² Aaron Wherry, *„Know Canadians for Our Resourcefulness,” Trudeau Tells Davos*, „CBC News”, 21.01.2016, <https://www.cbc.ca/news/politics/trudeau-davos-future-look-economy-harper-1.3412182> (dostęp 31.01.2023).

⁴³ W 2020 roku Ministerstwo Spraw Zagranicznych Kanady szacowało, że wkład zagranicznych studentów do gospodarki wyniósł w 2017 i 2018 roku odpowiednio 16,2 i 19,7 mld dolarów. Global Affairs Canada, *Economic Impact of International Education in Canada 2017-2018*, 22.10.2020, <https://www.international.gc.ca/education/report-rapport/impact-2018/index.aspx?lang=eng> (dostęp 31.01.2023).

⁴⁴ Marcin Gabryś, Magdalena Marczuk-Karbownik, Tomasz Soroka, *op. cit.*, s. 90–91.

⁴⁵ Immigration, Refugees and Citizenship Canada, *An Immigration Plan to Grow the Economy*, 1.11.2022, <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/news/2022/11/an-immigration-plan-to-grow-the-economy.html> (dostęp 31.01.2023).

przez rząd Trudeau⁴⁶. Przykładem może być uruchomienie przez Kanadę specjalnego programu wsparcia uchodźców z Ukrainy po wybuchu wojny z Rosją w 2022 roku. Do tej pory Kanada przyjęła ponad 150 tysięcy Ukraińców, ułatwiając znacząco uzyskanie wizy⁴⁷. Inne kierunki polityki uchodźczej, m.in. w odniesieniu do Afganistanu, miały charakter dużo bardziej selektywny i ostrożny⁴⁸. Przykładowo wniosków azylowych w Kanadzie nie mogły złożyć osoby, które znalazły się wcześniej na terytorium USA⁴⁹.

Koncentracja sił i środków na relacjach bilateralnych z USA i kwestiach związanych z handlem międzynarodowym spowodowała, że aby uniknąć nadwyżenia zasobów, swoboda działania w innych sferach polityki międzynarodowej została mocno ograniczona. Widać to m.in. w sferze militarnej. Z jednej strony Kanada zdecydowała się na kontynuowanie udziału w operacjach NATO, w tym zabezpieczaniu wschodniej flanki w państwach Europy Środkowo-Wschodniej, z drugiej preferowane są działania polegające na szkoleniach i pomocy humanitarnej, a nie bezpośrednim zaangażowaniu militarnym⁵⁰. Mimo presji ze strony administracji amerykańskiej, a także bezpośrednich połączek ze strony prezydenta Trumpa, kanadyjski budżet przeznaczony na obronność, w tym rozbudowę potencjału militarnego, w dalszym ciągu nie osiągnął poziomu uzgodnionego w ramach NATO i wynosi 1,32% PKB⁵¹. Stałe testowanie na partnerach, do jakiego stopnia można obniżyć wydatki na wojsko, jest zresztą jednym ze znaków firmowych wszystkich rządów w Ottawie po 1989 roku⁵². Takie kalkulacje

⁴⁶ Stephen Brown, *All about that Base? Branding and the Domestic politics of Canadian Foreign Aid*, „Canadian Foreign Policy Journal” 2018, Vol. 24, No. 2, s. 145–164.

⁴⁷ Immigration, Refugees and Citizenship Canada, *Immigration Measures and Support for Ukrainians and Their Families*, 24.02.2022, <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/services/immigrate-canada/ukraine-measures.html> (dostęp 31.01.2023).

⁴⁸ Christina Clark-Kazak, Yvonne Su, *Canadians Support Accepting More Newcomers but We Need a More Equitable, Rights-based Approach*, „The Conversation”, 3.07.2022, <http://theconversation.com/canadians-support-accepting-more-newcomers-but-we-need-a-more-equitable-rights-based-approach-185348> (dostęp 31.01.2023).

⁴⁹ Marcin Gabryś, *Transformacja granicy kanadyjsko-amerykańskiej po 11 września 2001 roku*, „Politeja”, 2019, Vol. 16, No. 1(58), s. 140–144; Marcin Gabryś, Magdalena Marczuk-Karbownik, Tomasz Soroka, *op. cit.*, s. 94–95.

⁵⁰ Marcin Gabryś, Magdalena Marczuk-Karbownik, Tomasz Soroka, *op. cit.*, s. 123–124.

⁵¹ National Defence Canada, *Defence Spending*, 27.01.2023, <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/reports-publications/proactive-disclosure/secu-06-october-2022/defence-spending.html> (dostęp 31.01.2023); Marcin Gabryś, Magdalena Marczuk-Karbownik, Tomasz Soroka, *op. cit.*, s. 124.

⁵² Christian Leuprecht, Joel J. Sokolsky, *Defense Policy “Walmart Style”: Canadian Lessons in “not-so-grand” Grand Strategy*, „Armed Forces & Society” 2015, Vol. 41, No. 3, s. 541–562.

widoczne były także m.in. w odwołaniu decyzji o wysłaniu broni do Ukrainy. Mimo nacisków wpływowej diaspory ukraińskiej, Kanada była jednym z ostatnich krajów, które zdecydowały się na takie działanie⁵³. Również po napaści Rosji na Ukrainę w 2022 roku skala pomocy militarnej jest ograniczona w porównaniu do zaangażowania państw europejskich czy USA⁵⁴.

Selektywna polityka klimatyczna i energetyczna

Warto na koniec dokonać analizy prowadzonej przez Justina Trudeau polityki klimatycznej i energetycznej, biorąc pod uwagę teorię mocarstwowości selektywnej. Z jednej bowiem strony Kanada wyraźnie zmieniła kurs utrzymywany przez dekadę rządów Stephena Harpera, za kadencji którego zdecydowała o wyjściu z Porozumienia z Kioto. W 2015 roku nowy premier zadeklarował gotowość do przyjęcia przez Ottawę roli światowego lidera w walce ze zmianami klimatycznymi⁵⁵. Następnie Kanada podpisała i ratyfikowała Porozumienie paryskie, a w 2018 roku parlament federalny przegłosował ustawę wprowadzającą obowiązek opłat za emisję gazów cieplarnianych na terenie całego kraju⁵⁶. Jedną z hipotez wyjaśniającą przyczyny tych działań wskazuje na podejmowanie decyzji uwarunkowanych wynikiem analizy zysków i strat. W tym kontekście kluczowa wydaje się ewolucja poglądów Kanadyjczyków na temat

⁵³ Magdalena Marczyk-Karbownik, *Big Change or Continuation? Canada's Policy Towards the Situation under Justin Trudeau (2015–2020)*, [w:] Marcin Gabryś, Magdalena Marczyk-Karbownik, Magdalena Paluszkiwicz-Misiaczek (red.), *Canadian Political, Social and Historical (Re)visions in 20th and 21st Century*, Peter Lang, Berlin 2020, s. 84–86.

⁵⁴ Marieke Walsh, *Zelensky Asks Trudeau to Increase Pressure on Russia after Canada Circumvents Sanctions against Kremlin*, „The Globe and Mail”, 17.07.2022, <https://www.theglobeandmail.com/politics/article-zelensky-asks-trudeau-to-increase-pressure-on-russia-after-canada/> (dostęp 31.01.2023).

⁵⁵ Marcin Gabryś, Tomasz Soroka, *op. cit.*, s. 218.

⁵⁶ Na jej mocy każda z jednostek terytorialnych Kanady miała możliwość uruchomienia własnego systemu opodatkowania emisji, który wyznaczał cenę za 1 tonę ekwiwalentu CO₂ na poziomie co najmniej 20 dolarów (cena rosła z każdym rokiem i od kwietnia 2022 roku wynosi 50 dolarów). *Greenhouse Gas Pollution Pricing Act* SC 2018, c. 12, s. 186. Wprowadzenie w życie tych zapisów poprzedzone było znaczącą batalią polityczną (w szczególności z rządami konserwatywnych partii sprawujących władzę w prowincjach Ontario i Alberta) i prawną (władze Saskatchewan skierowały do Sądu Najwyższego sprawę o przekroczenie uprawnień przez Ottawę). Takie działanie została uznane za konstytucyjne w sprawie *Reference re Greenhouse Gas Pollution Pricing Act* 2021 SCC 11.

znaczenia kryzysu klimatycznego, jak również przemiany, jakie zaszły w środowisku międzynarodowym po 2011 roku⁵⁷. W ich efekcie z politycznego, jak i ekonomicznego punktu widzenia dużo bardziej kosztowne dla rządu stało się powstrzymanie się od działań niż włączenie w przeciwdziałanie zmianom klimatycznym. Co więcej, dla liberałów polityczna cena walki ze zmianami klimatycznymi była zdecydowanie niższa niż dla konserwatystów. Z jednej strony zapatrywanie większości ich wyborców wskazywały na popieranie aktywnej walki ze zmianami klimatu, a z drugiej wyborcy konserwatystów skoncentrowani byli w zachodnich prowincjach (przede wszystkim w Albercie i Saskatchewan), które stanowią bazę dla przemysłu naftowego Kanady. Działania związane z walką ze zmianami klimatycznymi dawały również premierowi Trudeau szansę na podniesienie pozycji Kanady w globalnej hierarchii i promocję wizerunku. Temu służyły dalsze działania w ramach polityki klimatycznej, takie jak zapowiedź całkowitego odejścia od energii elektrycznej wytwarzanej z węgla⁵⁸.

Z drugiej strony przez pierwsze sześć lat cele redukcji emisji przyjęte przez liberalny rząd nie różniły się od tych zaakceptowanych przez Harpera. Choć w 2021 roku Trudeau zadeklarował znacznie bardziej ambitne dążenie do ograniczenia emisji o 40% do 45% poniżej poziomu z 2005 do roku 2030, a także osiągnięcie zerowej emisji netto do 2050 roku, to realizacja tych celów, bez redukcji zanieczyszczeń pochodzących z sektora naftowego i gazowego, pozostaje wysoce niepewna⁵⁹. W dalszym ciągu mają one bowiem największy udział w całkowitym bilansie emisji Kanady (27%)⁶⁰, a rząd, mimo zapowiedzi z kampanii wyborczej w 2021 roku, nie zdecydował się na wprowadzenie bardziej zdecydowanych środków mających je ograniczyć⁶¹. Również subsydia do wydobycia paliw kopalnych, które liberałowie obiecali usunąć w „perspektywie

⁵⁷ David Coletto, *What do Canadians Think about Climate Change and Climate Action?*, 28.10.2021, <https://abacusdata.ca/climate-change-cop26-canada/> (dostęp 31.01.2023).

⁵⁸ Marcin Gabryś, *What Lessons May Central and Eastern Europe Learn from Canada's Climate Policy?*, 26.04.2022, https://cseep.uj.edu.pl/blog/-/journal_content/56_INSTANCE_syU1o8MIR1gt/147284642/150686503 (dostęp 31.01.2023).

⁵⁹ Justin Trudeau, *Prime Minister Trudeau Announces Increased Climate Ambition*, 22.04.2021, <https://pm.gc.ca/en/news/news-releases/2021/04/22/prime-minister-trudeau-announces-increased-climate-ambition>, 31.01.2023; *Canada*, 2022, <https://climateactiontracker.org/countries/canada/> (dostęp 31.01.2023).

⁶⁰ Saba Aziz, *'Broken promises': Is Canada Falling Short on Its Climate Change Goals?*, „Global News”, 9.11.2022, <https://globalnews.ca/news/9265121/cop27-canada-climate-change-action/> (dostęp 31.01.2023).

⁶¹ Nia Williams, *Canada Launches Consultations on Oil and Gas Emissions Cap*, „The Globe and Mail”, 18.07.2022, <https://www.theglobeandmail.com/business/article-canada-launches-consultations-on-oil-and-gas-emissions-cap/> (dostęp 31.01.2023).

średnioterminowej” są ciągle stosowane⁶². Co więcej, Kanada nie zrezygnowała również z wspierania zwiększania dostępu do rynków międzynarodowych dla kanadyjskich surowców energetycznych⁶³. W dalszym ciągu prowadzone jest też wsparcie dla nowych inwestycji, czego dowodem jest zatwierdzenie w 2022 roku projektu Bay du Nord w Nowej Fundlandii i Labradorze⁶⁴. W efekcie, w 2022 roku Kanada osiągnęła rekordowy poziom eksportu węgłowodorów i stała się czwartym producentem ropy naftowej i piątym producentem gazu ziemnego na świecie⁶⁵.

Wyjaśnienie tych sprzecznych działań przynosi odwołanie się do racjonalnie prowadzonej kalkulacji zysków i strat, której wynikiem jest konieczność zachowania równowagi między wypełnianiami międzynarodowych zobowiązań w zakresie ochrony środowiska a wykorzystaniem ogromnych zasobów energetycznym, które posiada Kanada. Ottawa jest niechętna do podjęcia działań w celu zmniejszenia efektu cieplarnianego, jeśli zagrożone są finanse państwa lub partykularne interesy gospodarcze kluczowych prowincji. Trudeau stosuje w tym zakresie te same argumenty ekonomiczne,

⁶² Dopiero z końcem 2022 roku rząd obiecał zakończenie finansowania inwestycji w paliwa kopalne poza granicami Kanady. David Thurton, *Canada Spent \$18B on Financial Supports for the Fossil Fuel Industry Last Year: Report*, „CBC News”, 15.04.2021, <https://www.cbc.ca/news/politics/fossil-fuel-subsidy-canada-1.5987392>. (dostęp 31.01.2023); Natural Resources Canada, *Government of Canada Delivers on Key International Climate Commitment to End New Public Support for the International Unabated Fossil Fuel Energy Sector*, 8.12.2022, <https://www.canada.ca/en/natural-resources-canada/news/2022/12/government-of-canada-delivers-on-key-international-climate-commitment-to-end-new-public-support-for-the-international-unabated-fossil-fuel-energy-s.html> (dostęp 16.01.2023).

⁶³ W 2018 roku Ottawa odkupiła od prywatnej firmy Kinder Morgan rozbudowywany ropociąg prowadzący z Alberta na wybrzeże Pacyfiku (Trans Mountain pipeline). *Trudeau Approves Contentious Trans Mountain Pipeline Expansion*, „The Guardian”, 18.06.2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/jun/18/canada-trans-mountain-pipeline-expansion-approved-trudeau> (dostęp 16.01.2023). Rząd wspiera też budowę terminalu LNG w Kolumbii Brytyjskiej. John Paul Tasker, *With LNG, Trudeau Finally Notched a Win on Energy Policy*, „CBC News”, 2.10.2018, <https://www.cbc.ca/news/politics/tasker-analysis-lng-canada-victory-trudeau-1.4847472> (dostęp 16.01.2023).

⁶⁴ Meghan Potkins, *Ottawa Moves to End Subsidies for New Oil and Gas Projects Overseas*, „Financial Post”, 8.12.2022, <https://financialpost.com/commodities/energy/oil-gas/ottawa-unveils-policy-to-end-public-funding-for-new-oil-and-gas-projects-abroad> (dostęp 31.01.2023).

⁶⁵ Brian Platt, Erik Hertzberg, *Record Canadian Oil Exports Test Justin Trudeau's Climate-Change Ambitions*, „Bloomberg”, 4.05.2022, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-05-04/record-oil-exports-test-trudeau-s-climate-change-ambitions> (dostęp 31.01.2023).

które formułował wcześniej rząd Harpera, choć najczęściej są one ukryte pod retoryką odwołującą się do obietnic reinwestycji zysków w projekty ekologiczne⁶⁶. W praktyce, Kanada przez najbliższe kilka dekad pozostanie krajem produkującym energię i jedyną drogą wyjścia z dylematu, przed jakim staje ochrona klimatu, pozostaje odpowiedzialny rozwój zasobów energetycznych. W tej kwestii wyraźnie widać, że Ottawa w ostatnich miesiącach dokonuje reorientacji w kierunku bycia niskoemisyjnym producentem surowców energetycznych (w tym tzw. zielonego wodoru), a preferowanym podejściem staje się dekarbonizacja, a nie stopniowe zamykanie produkcji paliw kopalnych⁶⁷. Z pewnością wpływ na te decyzje ma wojna w Ukrainie i jej implikacje dla bezpieczeństwa energetycznego świata. W sondażach opinii publicznej większość Kanadyjczyków (58%) uważa, że ich kraj powinien zwiększyć eksport ropy i gazu, aby zapewnić światu bezpieczniejsze dostawy energii⁶⁸. Ważnym motywem wydaje się, jednakże, chęć uniknięcia utraty miejsca w wyścigu, gdy gospodarki światowe przejdą na odnawialne i niskoemisyjne źródła energii⁶⁹.

Podjęcie rządu Trudeau do klimatu i sektora energetycznego jest więc wysoce selektywne – tam, gdzie wiąże się to ze stosunkowo niskimi bezpośrednimi kosztami dla Kanady, rząd Trudeau zdecydowanie popiera międzynarodowe inicjatywy zwalczające efekt cieplarniany. Liberałowie przedstawiają Kanadę jako kraj świadomy ekologicznie, chętnie akceptują zobowiązania dotyczące zmian klimatu i deklarują, że cele klimatyczne zostaną osiągnięte. Twierdzą również, że redukcja emisji gazów cieplarnianych nie musi zagrażać wzrostowi

⁶⁶ W 2017 roku premier publicznie przyznał, że: „Nie ma kraju na świecie, który znalazłby miliardy baryłek ropy i zostawił ją w ziemi, dopóki jest na nią popyt”. Justin Trudeau, *Justin Trudeau's Speech in Houston: Read a Full Transcript*, „Macleans”, 10.03.2017, <https://www.macleans.ca/economy/justin-trudeaus-speech-in-houston-read-a-full-transcript/> (dostęp 16.01.2023).

⁶⁷ John Ivison, *Refreshing Realism on the Need for Canadian Oil – from a Trudeau Liberal*, „National Post”, 12.07.2022, <https://nationalpost.com/opinion/john-ivison-refreshing-realism-on-the-need-for-canadian-oil-from-a-trudeau-liberal> (dostęp 16.01.2023).

⁶⁸ Jednak większość (62%) chce również, aby Kanada wypełniła zobowiązania klimatyczne, nawet jeśli oznacza to wzrost cen energii. Nik Nanos, *Opinion: Data Dive with Nik Nanos: The World Needs Canadian Energy*, „The Globe and Mail”, 16.07.2022, <https://www.theglobeandmail.com/opinion/article-data-dive-with-nik-nanos-the-world-needs-canadian-energy/> (dostęp 16.01.2023).

⁶⁹ The Editorial Board, *Globe Editorial: Can Canada Help Europe Kick Its Addiction to Russian Oil and Gas?*, „The Globe and Mail”, 14.03.2022, <https://www.theglobeandmail.com/opinion/editorials/article-can-canada-help-europe-kick-its-addiction-to-russian-oil-and-gas/> (dostęp 16.01.2023).

gospodarczemu⁷⁰. Z drugiej strony, w obszarach, gdzie polityka przyjazna środowisku wiąże się z większą ceną, Ottawa niechętnie zmienia bardzo selektywne podejście z dawnych czasów.

Wnioski

Przedstawione powyżej przykłady wskazują na wysoką selektywność i hierarchizację pól aktywności międzynarodowej Kanady w okresie rządów Justina Trudeau. Polityka zagraniczna tego kraju zachowuje cechy, które były widoczne u jego poprzednika: racjonalność i pragmatyzm oparty na kalkulacji zysków i strat. Utrzymanie wzrostu gospodarczego, który zapewnia miejsca pracy dla klasy średniej („i tych, którzy ciężko pracują, by do niej dołączyć”, co jest jak mantra powtarzane przez polityków z Partii Liberalnej⁷¹), zapewnienie możliwości swobodnej wymiany handlowej i efektywność połączona z unikaniem nadwyreżania dostępnych zasobów w innych sferach działań międzynarodowych, ograniczają swobodę doboru priorytetów przez przywódców Kanady. Gdy dochodzi do kolizji tych twardych interesów z agendą praw człowieka, te ostatnie przeważnie ustępują. Liberalowie wykorzystują jednocześnie wszelkie dostępne narzędzia w ramach miękkiej siły (*soft power*), aby budować pozytywne opinie, wrażenia i percepcję Kanady za granicą, co pomaga osiągnąć cele polityki zagranicznej i promować interesy na całym świecie. Jednakże, choć premier Trudeau w działaniach werbalnych i wizerunkowych jest znacznie bardziej subtelny niż Stephen Harper, to łagodniejsza retoryka jest często używana w tym samym celu – do przykrywania ekonomicznych motywów podejmowanych działań.

Racjonalność, pragmatyzm oraz elastyczność mocarstwa selektywnego, w określonej sytuacji, może jednakże wręcz nakazywać otwartą deklarację priorytetów ekonomicznych w formułowaniu założeń polityki zagranicznej. W tym kontekście warto na koniec wspomnieć przemówienie wicepremier Chrystii Freeland, które wygłosiła w październiku 2022 roku w Brookings Institute w Waszyngtonie⁷². Wzywała w nim, podobnie jak wcześniej członkowie

⁷⁰ Minister ds. zasobów naturalnych Jonathan Wilkinson podkreślał w wywiadzie, że „Eksport ropy i gazu przy jednoczesnym dążeniu do zera netto jest możliwy”. John Ivison, *op. cit.*

⁷¹ Liberal Party of Canada, *op. cit.*

⁷² Chrystia Freeland, *Remarks by the Deputy Prime Minister at the Brookings Institution in Washington, D.C.*, 11.10.2022, <http://deputypm.canada.ca/en/news/speeches/2022/10/11/remarks-deputy-prime-minister-brookings-institution-washington-dc> (dostęp 28.01.2023).

administracji prezydenta Joe Bidena, do bezprecedensowych działań jednoczących podobnie myślące państwa (*friendshoring*). Wobec przemian ostatnich lat oznaczających koniec okresu względnego pokoju po zakończeniu zimnej wojny, a w szczególności po napaści Rosji na Ukrainę, Zachód, zdaniem Freeland, musi zaprzestać dotychczasowej polityki, której efektem okazało się wspieranie autokratycznych reżimów. To dzięki niej takie kraje jak Rosja czy Chiny mogą wykorzystywać więzi gospodarcze z krajami Zachodu dla osiągnięcia własnych celów geopolitycznych. W zarysowanym w przemówieniu programie, kluczowym z trzech filarów było wezwanie demokratycznych partnerów do rozbudowania sojuszu polityczno-militarnego o aspekt ekonomiczny.

Bibliografia

Dokumenty

- Global Affairs Canada, *Canadian Sanctions Related to Russia*, 18.01.2023, https://www.international.gc.ca/world-monde/international_relations-relations_internationales/sanctions/russia-russie.aspx?lang=eng (dostęp 31.01.2023).
- Global Affairs Canada, *Economic Impact of international Education in Canada 2017-2018*, 22.10.2020, <https://www.international.gc.ca/education/report-rapport/impact-2018/index.aspx?lang=eng> (dostęp 31.01.2023).
- Greenhouse Gas Pollution Pricing Act* SC 2018, c. 12.
- Government of Canada, *About the Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership*, 2022, https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/cptpp-ptpgp/backgroundunder-document_information.aspx?lang=eng (dostęp 15.01.2023).
- Government of Canada, *Trade and Investment Agreements*, 7.06.2022, <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/index.aspx?lang=eng> (dostęp 26.01.2023).
- Immigration, Refugees and Citizenship Canada, *Immigration Measures and Support for Ukrainians and Their Families*, 24.02.2022, <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/services/immigrate-canada/ukraine-measures.html> (dostęp 31.01.2023).
- Immigration, Refugees and Citizenship Canada, *An Immigration Plan to Grow the Economy*, 1.11.2022, <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/news/2022/11/an-immigration-plan-to-grow-the-economy.html> (dostęp 31.01.2023).
- National Defence Canada, *Defence Spending*, 27.01.2023, <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/reports-publications/pro>

active-disclosure/secu-06-october-2022/defence-spending.html, (dostęp 31.01.2023).

Natural Resources Canada, *Government of Canada Delivers on Key International Climate Commitment to End New Public Support for the International Unabated Fossil Fuel Energy Sector*, 8.12.2022, <https://www.canada.ca/en/natural-resources-canada/news/2022/12/government-of-canada-delivers-on-key-international-climate-commitment-to-end-new-public-support-for-the-international-unabated-fossil-fuel-energy-s.html> (dostęp 16.01.2023).

OECD-DAC, *ODA Levels in 2021 – Preliminary data*, 2022, <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-standards/ODA-2021-summary.pdf> (dostęp 15.01.2023).

Reference re Greenhouse Gas Pollution Pricing Act 2021 SCC 11.

Trudeau, Justin, *Prime Minister Trudeau Announces Increased Climate Ambition*, 22.04.2021, <https://pm.gc.ca/en/news/news-releases/2021/04/22/prime-minister-trudeau-announces-increased-climate-ambition>, 31.01.2023; *Canada*, 2022, <https://climateactiontracker.org/countries/canada/> (dostęp 31.01.2023).

United Nations Peacekeeping, *Troop and Police Contributors*, 2023, <https://peacekeeping.un.org/en/troop-and-police-contributors>

Monografie naukowe

Gabryś, Marcin; Marczuk-Karbownik, Magdalena, Soroka, Tomasz, *Międzynarodowa pozycja Kanady 2006-2018*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2018.

Gabryś, Marcin; Soroka, Tomasz, *Canada as a Selective Power. Canada's Role and International Position after 1989*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2017.

Hynek, Nik; Bosold, David, *Canada's Foreign and Security Policy: Soft and Hard Strategies of a Middle Power*, OUP Canada, Toronto 2010.

Artykuły naukowe

Brown, Stephen, *All About that Base? Branding and the Domestic Politics of Canadian Foreign Aid*, „Canadian Foreign Policy Journal” 2018, Vol. 24, No. 2, s. 145–164.

Canada, 2022, <https://climateactiontracker.org/countries/canada/> (dostęp 31.01.2023).

Firestone, Tom; Contini, Karry, *The Global Magnitsky Act*, „Criminal Law Forum” 2018, Vol. 29, s. 617–628.

- Gabryś, Marcin, *Transformacja granicy kanadyjsko-amerykańskiej po 11 września 2001 roku*, „Politeja” 2019, Vol. 16, No. 1(58), s. 119–152.
- Lee Steve, *Canadian values in Canadian foreign policy*, „Canadian Foreign Policy Journal” 2002, Vol. 10, No. 1, s. 1–9.
- Leuprecht, Christian; Sokolsky, Joel J., *Defense Policy “Walmart Style”: Canadian Lessons in “not-so-grand” Grand Strategy*, „Armed Forces & Society” 2015, Vol. 41, No. 3, s. 541–562.
- Lim, Preston, *Sino-Canadian Relations in the Age of Justin Trudeau*, „Canadian Foreign Policy Journal” 2020, Vol. 26, No. 1, s. 25–40.
- Nimijean, Richard, *The Politics of Branding Canada: The International-domestic Nexus and the Rethinking of Canada’s Place in the World*, „Mexican Journal of Canadian Studies” 2006, Vol. 11, s. 67–85.
- Paris, Roland, *Are Canadians Still Liberal Internationalists? Foreign Policy and Public Opinion in the Harper Era*, „International Journal” 2014, Vol. 69, No. 3, s. 274–307.
- Soroka, Tomasz, *Verbal Aggression Between Allies: Canada in Donald Trump’s Trade War Rhetoric*, „Politeja” 2021, Vol. 18, No. 6 (75), s. 95–118.
- Vucetic, Srdjan, *A Nation of Feminist Arms Dealers? Canada and Military Exports*, „International Journal: Canada’s Journal of Global Policy Analysis” 2017, Vol. 72, No. 4, s. 503–519.

Rozdziały w monografiach naukowych

- Batora, Jozef, *The Diplomacy of a Middle Power : Innovation and Its Limits*, [w:] Nik Hynek, David Bosold (red.), *Canada’s Foreign and Security Policy: Soft and Hard Strategies of a Middle Power*, OUP Canada, Toronto 2010.
- Bratt, Duane, *Stuck in the Middle with You: Canada–China Relations in the Era of U.S.–China Clashes*, [w:] David Carment, Richard Nimijean (red.), *Political Turmoil in a Tumultuous World*, Springer International Publishing, Cham 2021, Canada and International Affairs, s. 273–294.
- Carment, David; Nimijean, Richard, *Assessing Canada’s Liberal Internationalism: Where is Canada Headed on the Global Stage?*, [w:] Marcin Gabryś, Magdalena Marczuk-Karbownik, Magdalena Paluszkiewicz-Misiaczek (red.), *Canadian Political, Social and Historical (Re)visions in the 20th and 21st Centuries*, Peter Lang, Berlin 2020, s. 13–44.
- Marczuk-Karbownik, Magdalena, *Big Change or Continuation? Canada’s Policy Towards the Situation under Justin Trudeau (2015–2020)*, [w:] Marcin Gabryś, Magdalena Marczuk-Karbownik, Magdalena Paluszkiewicz-Misiaczek (red.), *Canadian Political, Social and Historical (Re)visions in 20th and 21st Century*, Peter Lang, Berlin 2020, s. 71–92.

- Marland, Alex; Nimijean, Richard, *Rebranding Brand Trudeau*, [w:] David Carment, Richard Nimijean (red.), *Political Turmoil in a Tumultuous World: Canada Among Nations 2020*, Springer International Publishing, Cham 2021, s. 55–76.
- Soroka, Tomasz, *Relacje gospodarcze Kanady z USA w obliczu prezydentury Donalda Trumpa*, [w:] Jan Misiuna, Małgorzata Mołęda-Zdziech, Sabina Łubiarz (red.), *Amerykańskie wybory prezydenckie w erze postprawdy: aktorzy, strategie, konteksty*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2017, s. 49–69.
- Soroka, Tomasz, *Feminism and Gender Equality in Justin Trudeau's Foreign Policy*, [w:] Marcin Gabryś, Magdalena Marczuk-Karbownik, Magdalena Pałuszkiewicz-Misiaczek (red.), *Canadian Political, Social and Historical (Re)visions in the 20th and 21st Centuries*, Peter Lang, Berlin 2020, s. 45–70.
- Welsh, Jennifer M., *Canada and the World: Beyond Middle Power*, [w:] John C. Courtney, David E. Smith (red.), *The Oxford Handbook of Canadian Politics*, Oxford University Press, New York 2010, s. 361–377.

Materiały prasowe

- Austen, Ian, *Trade War and Canadian Pride Mix in Retaliatory Tariffs Against U.S.*, „The New York Times”, 30.06.2018, <https://www.nytimes.com/2018/06/30/business/canada-day-tariffs-trade.html> (dostęp 20.01.2023).
- Aziz, Saba, *'Broken Promises': Is Canada Falling Short on Its Climate Change Goals?*, „Global News”, 9.11.2022, <https://globalnews.ca/news/9265121/cop27-canada-climate-change-action/> (dostęp 31.01.2023).
- Cecco, Leyland, *Canada's Failed UN Security Council Bid Exposes Trudeau's „Dilettante” Foreign Policy*, „The Guardian”, 18.06.2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/jun/18/canada-loses-bid-un-security-council-seat-justin-trudeau> (dostęp 15.01.2023).
- Chase, Steven, *After Much Fanfare, Canada Has Hardly Used the Sergei Magnitsky Law to Target Human-rights Abusers*, „The Globe and Mail”, 24.11.2022, <https://www.theglobeandmail.com/politics/article-magnitsky-law-canada-sanctions/> (dostęp 31.01.2023).
- Chrystia Freeland: *A Timeline of a Life Full of Accomplishments*, „Toronto Star”, 18.08.2020, <https://www.thestar.com/politics/federal/2020/08/18/chrystia-freeland-a-timeline-of-a-life-full-of-accomplishments.html> (dostęp 15.01.2023).
- Clark-Kazak, Christina; Su, Yvonne, *Canadians Support Accepting More Newcomers But We Need a More Equitable, Rights-based Approach*, „The Conversation”, 3.07.2022, <http://theconversation.com/canadians-support-accepting-more->

- newcomers-but-we-need-a-more-equitable-rights-based-approach-185348 (dostęp 31.01.2023).
- The Editorial Board, *Globe Editorial: Can Canada Help Europe Kick Its Addiction to Russian Oil and Gas?*, „The Globe and Mail”, 14.03.2022, <https://www.theglobeandmail.com/opinion/editorials/article-can-canada-help-europe-kick-its-addiction-to-russian-oil-and-gas/> (dostęp 16.01.2023).
- Iverson, John, *Refreshing Realism on the Need for Canadian oil – from a Trudeau Liberal*, „National Post”, 12.07.2022, <https://nationalpost.com/opinion/john-iverson-refreshing-realism-on-the-need-for-canadian-oil-from-a-trudeau-liberal> (dostęp 16.01.2023).
- Kalinowska-Bartosewicz, Dorota, *Kanada robi „wyjątek obudowany hipokryzją” ws. sankcji na Rosję. „Kwestie moralne ustąpiły twardym interesom”*, TOK FM, 13.07.2022, <https://www.tokfm.pl/Tokfm/7,103086,28680166,kanada-mimo-sankcji-wysyla-turbine-do-rosji-kwestie-moralne.html> (dostęp 31.01.2023).
- Leuprecht, Christian; Majumdar, Shuvaloy, *Opinion: Canada Is Allowing Russia's Energy Blackmail to Win the Day in Europe*, „The Globe and Mail”, 18.07.2022, <https://www.theglobeandmail.com/opinion/article-canada-is-allowing-russias-energy-blackmail-to-win-the-day-in-europe/> (dostęp 31.01.2023).
- Nanos, Nik, *Opinion: Data Dive with Nik Nanos: The World Needs Canadian Energy*, „The Globe and Mail”, 16.07.2022, <https://www.theglobeandmail.com/opinion/article-data-dive-with-nik-nanos-the-world-needs-canadian-energy/> (dostęp 16.01.2023).
- Platt, Brian; Hertzberg, Erik, *Record Canadian Oil Exports Test Justin Trudeau's Climate-Change Ambitions*, „Bloomberg”, 4.05.2022, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-05-04/record-oil-exports-test-trudeau-s-climate-change-ambitions> (dostęp 31.01.2023).
- Potkins, Meghan, *„Finish the Symbolic Move, Go All the Way”: Canada's Ban on Russian Crude Oil Will Be Expanded*, „Financial Post”, 10.03.2022, <https://financialpost.com/commodities/energy/oil-gas/finish-the-symbolic-move-go-all-the-way-canadas-ban-on-russian-crude-oil-could-be-expanded> (dostęp 31.01.2023).
- Potkins, Meghan, *Ottawa Moves to End Subsidies for New Oil and Gas Projects Overseas*, „Financial Post”, 8.12.2022, <https://financialpost.com/commodities/energy/oil-gas/ottawa-unveils-policy-to-end-public-funding-for-new-oil-and-gas-projects-abroad> (dostęp 31.01.2023).
- Tasker, John Paul, *With LNG, Trudeau Finally Notched a Win on Energy Policy*, „CBC News”, 2.10.2018, <https://www.cbc.ca/news/politics/tasker-analysis-lng-canada-victory-trudeau-1.4847472> (dostęp 16.01.2023).

- Thurton, David, *Canada Spent \$18B on financial Supports for the Fossil Fuel Industry Last Year: Report*, „CBC News”, 15.04.2021, <https://www.cbc.ca/news/politics/fossil-fuel-subsidy-canada-1.5987392> (dostęp 31.01.2023).
- Trudeau Approves Contentious Trans Mountain Pipeline Expansion*, „The Guardian”, 18.06.2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/jun/18/canada-trans-mountain-pipeline-expansion-approved-trudeau> (dostęp 16.01.2023).
- Walsh, Marieke, *Zelensky Asks Trudeau to Increase Pressure on Russia After Canada Circumvents Sanctions Against Kremlin*, „The Globe and Mail”, 17.07.2022, <https://www.theglobeandmail.com/politics/article-zelensky-asks-trudeau-to-increase-pressure-on-russia-after-canada/> (dostęp 31.01.2023).
- Wherry, Aaron, *„Know Canadians for Our Resourcefulness,” Trudeau Tells Davos*, „CBC News”, 21.01.2016, <https://www.cbc.ca/news/politics/trudeau-davos-future-look-economy-harper-1.3412182> (dostęp 31.01.2023).
- Williams, Nia, *Canada Launches Consultations on Oil and Gas Emissions Cap*, „The Globe and Mail”, 18.07.2022, <https://www.theglobeandmail.com/business/article-canada-launches-consultations-on-oil-and-gas-emissions-cap/> (dostęp 31.01.2023).

Materiały internetowe

- Beck, Marisa, *Responding to the Inflation Reduction Act: Canada's Options*, 2.11.2022, <https://climateinstitute.ca/inflation-reduction-act-what-are-canadas-options/> (dostęp 26.01.2023).
- Chapin, Paul, Petrolekas, George, *The Strategic Outlook for Canada*, Conference of Defence Associations Institute 2012, <http://cdainstitute.ca/images/vimypaper2012.pdf> (dostęp 9.03.2023).
- Coletto, David, *What Do Canadians Think About Climate Change and Climate Action?*, 28.10.2021, <https://abacusdata.ca/climate-change-cop26-canada/> (dostęp 31.01.2023).
- Freeland, Chrystia, *Address by Minister Freeland when Receiving Foreign Policy's Diplomat of the Year Award*, 14.06.2018, <https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2018/06/address-by-minister-freeland-when-receiving-foreign-policys-diplomat-of-the-year-award.html> (dostęp 31.01.2023).
- Freeland, Chrystia, *Remarks by the Deputy Prime Minister at the Brookings Institution in Washington, D.C.*, 11.10.2022, <http://deputyprime.minister.gc.ca/en/news/speeches/2022/10/11/remarks-deputy-prime-minister-brookings-institution-washington-dc> (dostęp 28.01.2023).
- Gabryś, Marcin, *What Lessons May Central and Eastern Europe Learn from Canada's Climate Policy?*, 26.04.2022, https://cseep.uj.edu.pl/blog/-/journal_content/56_INSTANCE_syU1o8MIR1gt/147284642/150686503 (dostęp 31.01.2023).

Marcin Gabryś

Liberal Party of Canada, *A New Plan for a Strong Middle Class*, 2015, https://www.poltext.org/sites/poltext.org/files/plateformesV2/Canada/CAN_PL_2015_LIB_en.pdf (dostęp 9.03.2023).

McGill, Hunter, *Canadian Foreign Aid Has Gone Up, but Still Falls Short*, 2.06.2022, <https://www.mcleodgroup.ca/2022/06/canadian-foreign-aid-has-gone-up-but-still-falls-short/> (dostęp 15.01.2023).

Polimeter Justin Trudeau, 2022, <https://www.polimeter.org/en/www.polimeter.org> (dostęp 15.01.2023).

Trudeau, Justin, *Justin Trudeau's speech in Houston: Read a full transcript*, „Maclean's”, 10.03.2017, <https://www.macleans.ca/economy/justin-trudeaus-speech-in-houston-read-a-full-transcript/> (dostęp 16.01.2023).

Inne

Wężyk, Katarzyna, *Kanada. Ulubiony kraj świata*, Agora, Warszawa 2017.